ИЗВЕСТИЯ НА МУЗЕИТЕ ОТ ЮЖНА БЪЛГАРИЯ
REPORTS OF THE MUSEUMS IN SOUTH BULGARIA

1975, том I, с. 99—114
1975, vol. I, p. 99—114

Постъпила на 30. IV. 1975
Enlisted on 30. IV. 1975

КЪСНОАНТИЧНА СТОПАНСКА СГРАДА ВЪВ ФИЛИПОПОЛ

ЕЛЕНА КЕСЯКОВА

A LATE ANTIQUE ECONOMIC BUILDING IN PHILLIPOPOL

ELENA KESYAKOVA

ABSTRACT. The results from the excavations of a late antique building in Phillipopol are published here. The building dates back to the period starting from the IVth as late as the VIth c. Presumably the building has been of an economic purpose.

При изкопните работи за строеж на жилищен блок на ул. «Кап. Райчо» и «Кочо Цветаров» в Пловдив през 1970 г. се попадна на останки от масивен каменен градеж.[1] Те се намериха на равнището на строителната площадка и очертаваха една правоъгълна форма. Разкопките заложихме в цялата южна част на строителното петно в една площ от около 200 кв. м. В южния край на площта на дълб. 0,60 м от съвременното ниво се разкри полуразрушен зидан гроб с плоско покритие от гнайсови плочи (обр. 1). Плочите липсваха в северозападната част и целият гроб бе пълен с пръст, размесена с дребни парчета човешки кости. Гробът има размери: дълж. 1,97 м, шир. 0,56 м, дълб. 0,46 м и е ориентиран с късите си страни северозапад—югоизток. Граден е от тухли с размери 29,5×29,5×4,5 см, дебелината на стените е от един ред тухли. Въпреки лошото състояние, в което се намери, можа да се установи, че от вътрешната страна стените са били замазани с хоросанова мазилка с тухлен прах и подът застлан с тухли със същите размери. Очевидно е, че се касае за погребение чрез трупополагане, тъй като не се намериха никакви следи от обгаряне по костния материал. Гробен инвентар липсва. Останките от сградата отстоят приблизително на 15 м северно от гроба. Те принадлежат на три помещения: южно, северно и западно (обр. 2, пл. 1). Южното и северното помещение са градени заедно. Това добре личи при външната страна на зидовете, където блоковете продължават непрекъснато в редовата зидария (вж. обр. 2). Градежът е от големи неоформени, цепени сиенитни блокове с размери 1,60×0,60×1,90 и 0,70×0,70×0,75 м на обилен хоросан с тухлен прах и парченца тухли. И при двете помещения зидовете отвън принадлежат на субструкцията. Неравните фуги между бло-

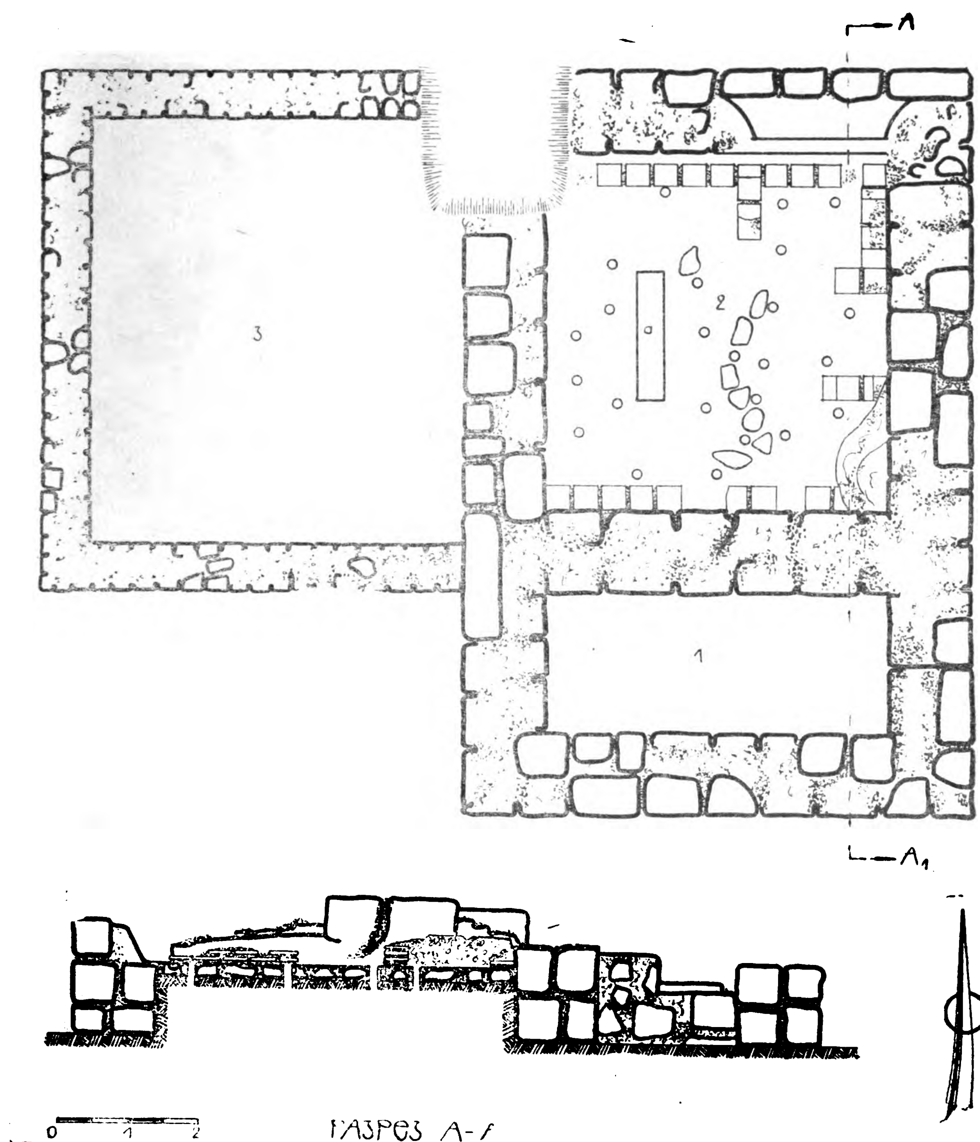

Обр. 1. Общ изглед на гроба
Fig. 1. Vue générale du tombeau

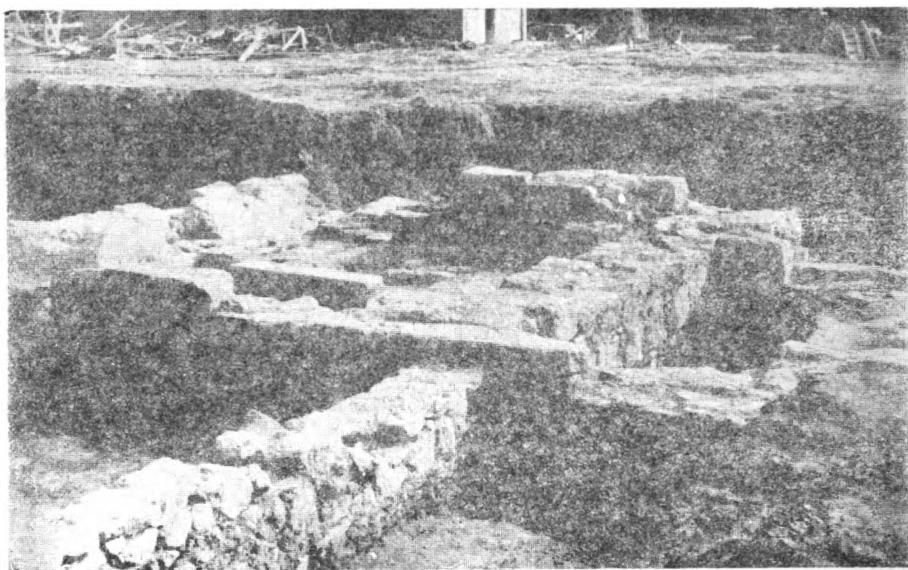
ковете са запълнени с обилен хоросан и малки парченца камъни, които се издават извън челата на блоковете така, както се работи в изкоп (обр. 3·

Южното помещение има правоъгълен план с размери 5×2 м (ср·я пл. 1 и обр. 5). Останките са запазени на вис. 1,50 м, деб. на зидовете 1,10—1,30 м. Цялото помещение бе изпълнено с пръст и зидовете стъпват на глинест терен (обр. 4). Липсват всякакви данни за подово ниво.

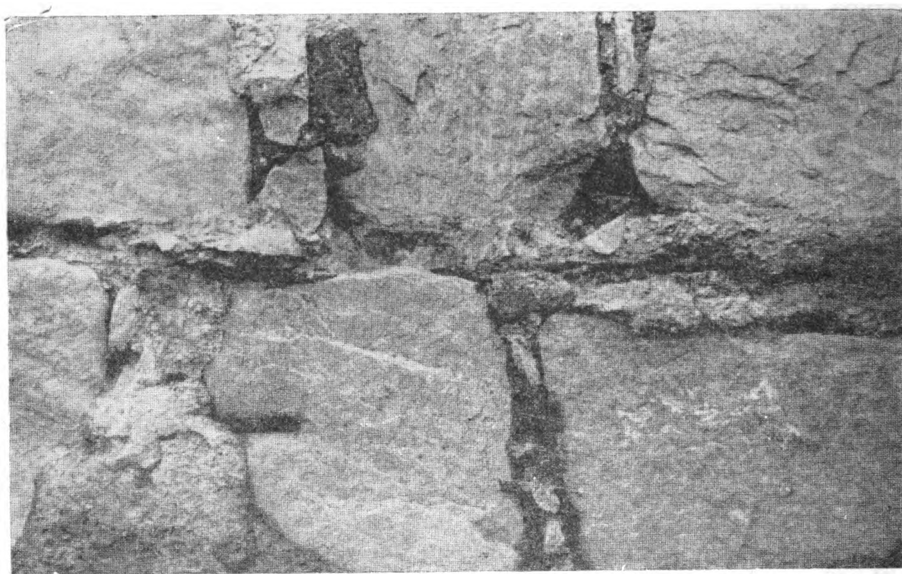
Северното помещение има почти квадратен план с размери 5×4,90 м (обр. 5). Зидовете са запазени също на вис. 1,50 м. В него се установиха три строителни периода. Първоначално помещението има под от хоросанова замазка от два слоя: долен — дебел 0,06 м, от силно наситен хоросан с парченца тухли, и горен — от фина хоросанова замазка с тухлен прах (обр. 6). Подовата замазка е положена върху дренаж, направен в естествения глинест терен. От дренажа са запазени кръглите отвори, които са без особен ред, но някъде почти шахматно наредени с диам. 13—16 см. Те проникват в дълбочината на терена 0,55—0,60 м. Над отворите са положени камъни, които дават равнището на хоросановата замазка (обр. 6, 7). Останки от пилоти не се намериха. Дренажът се проследи в цялата площ, включително в западната и югозападната част, където подът е силно разрушен. Най-добре той бе запазен пред източния зид (срв. обр. 6). Стените са фугирани със същия хоросан, положен в тънък слой. Фугировката обхваща и лицата на камъните (обр. 8). Най-добре бе запазена по източната и южната стена. Тя не можа да се про-

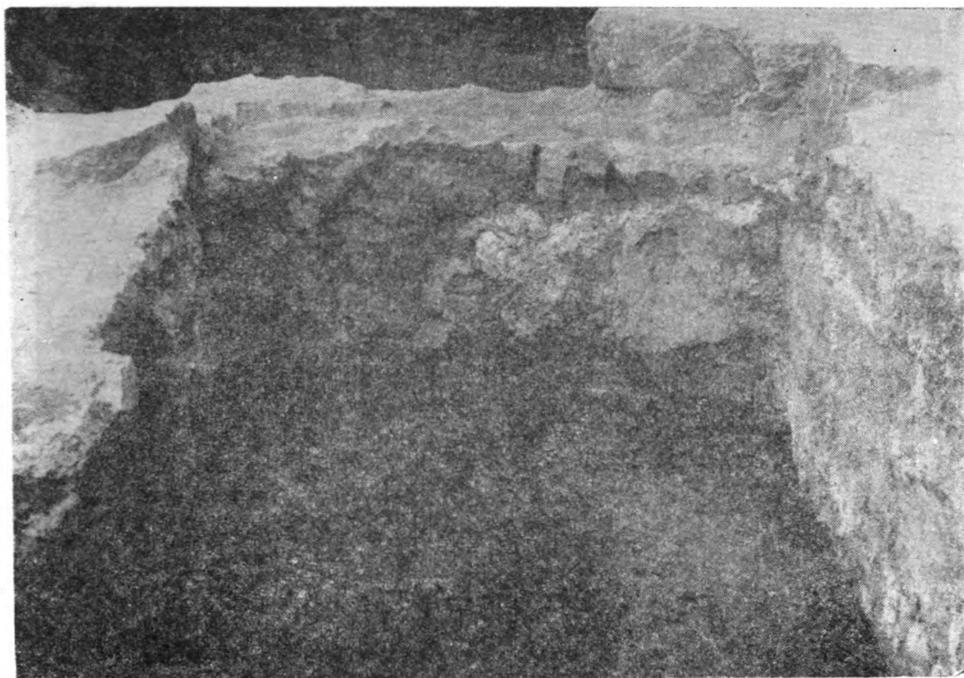

План на късноантичната сграда: *1* — южно помещение; *2* — северно помещение; *3* — западно помещение; *а* — каменен праг; *А—А*$_1$ — разрез
Plan de l'édifice de l'époque antique tardive: *1* — pièce sud; *2* — pièce nord; *3* — pièce ouest; *a* — seuil en pierre; *A—A*$_1$ — coupe de la construction

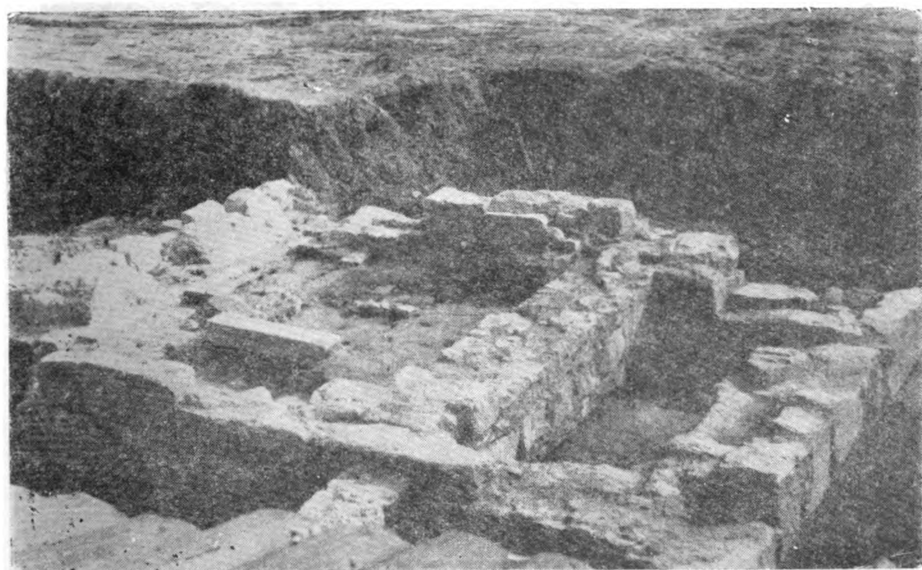
Обр. 2. Общ изглед на сградата (поглед от запад)
Fig. 2. Vue générale du bâtiment (vue de l'ouest)

Обр. 3. Детайл на градежа на северното и южното помещение
Fig. 3. Détail de la maçonnerie des pièces nord et sud

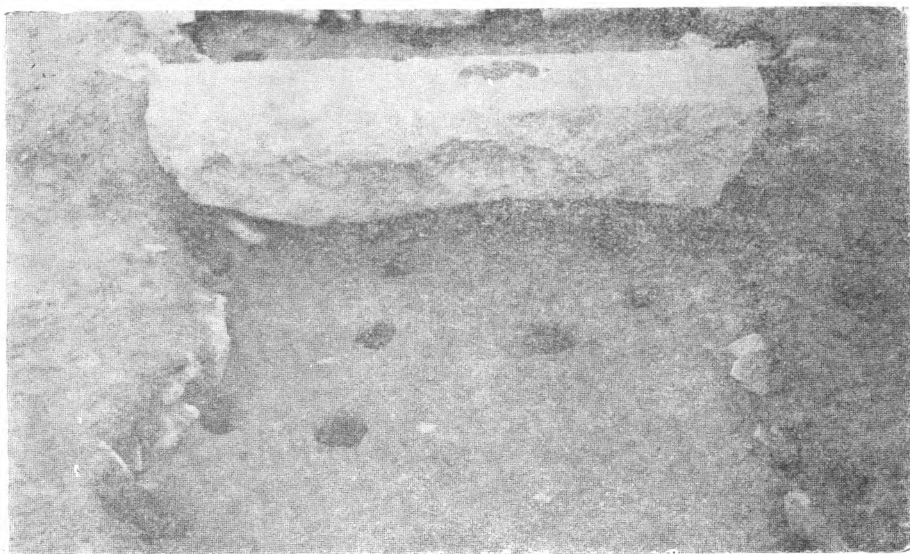
Обр. 4. Субструкцията на южното помещение (поглед от запад)
Fig. 4. Substruction de la pièce sud (vue de l'ouest)

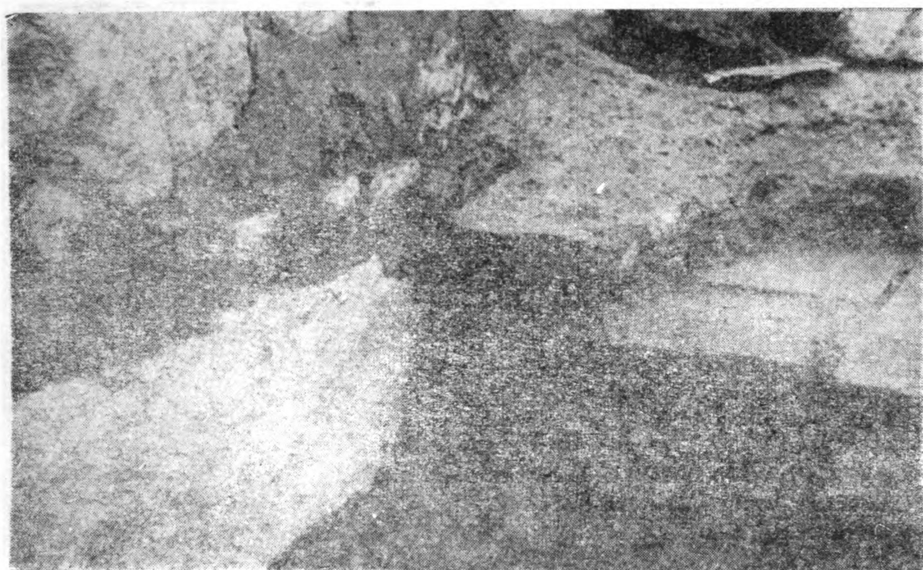
Обр. 5. Общ изглед на северното помещение с южното
Fig. 5. Vue générale de la pièce nord et de la pièce sud

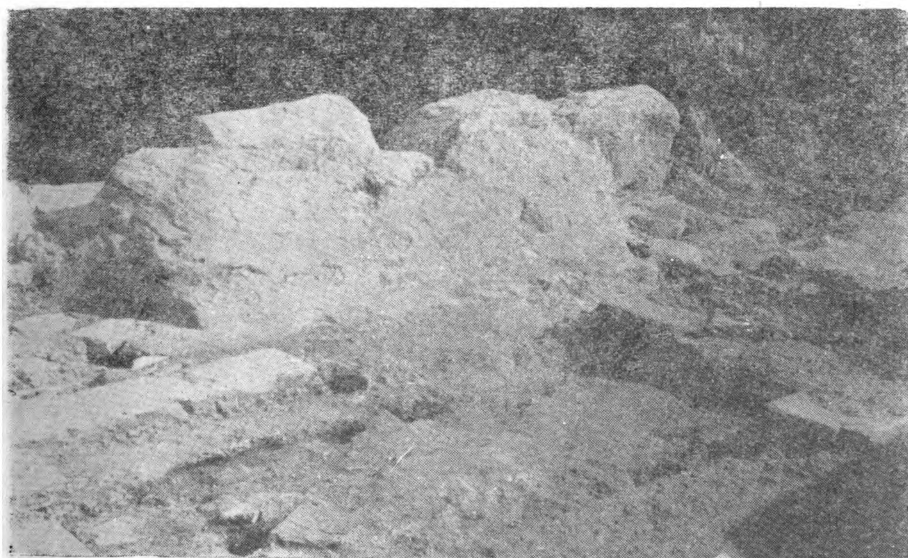
Обр. 6. Северното помещение. Детайл на фугировката и пода от първия строителен период
Fig. 6. Pièce nord. Détail du jointoiement et du plancher de la première période de construction

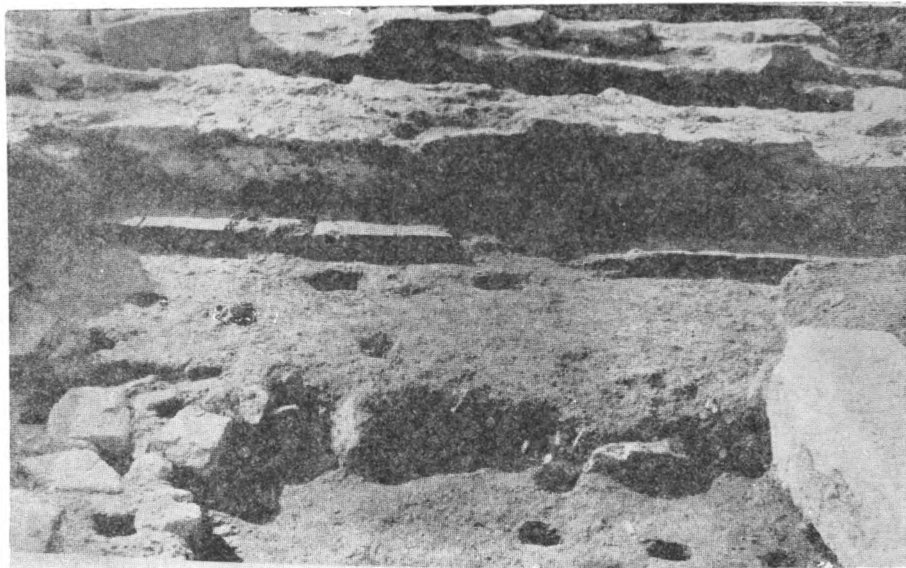
Обр. 7. Северно помещение. Детайл на дренажа и каменния праг
Fig. 7. Pièce nord. Détail du drainage et du pas en pierre

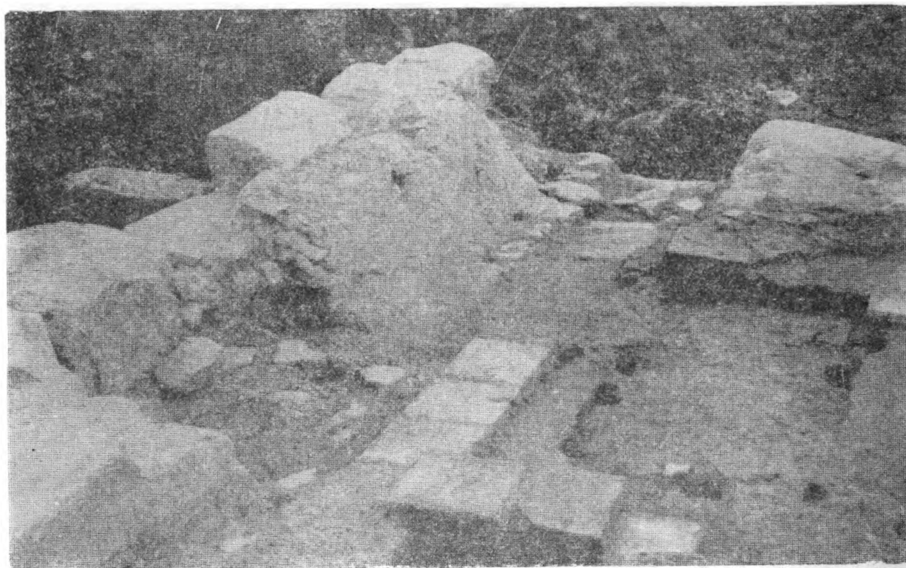
Обр. 8. Северно помещение. Детайл на фугировката
и южната тухлена «площадка»
Fig. 8. Pièce nord. Détail du jointoiement et du «palier» sud en briques

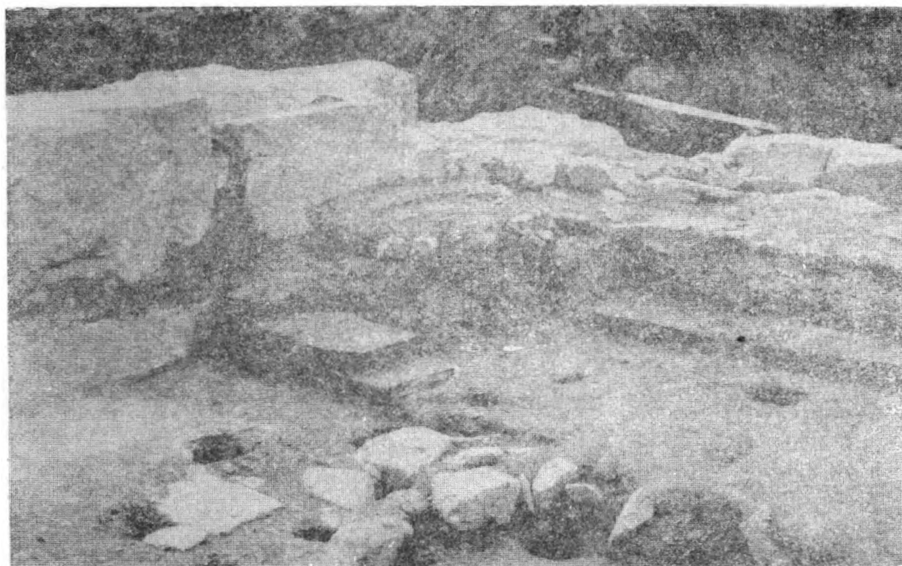
Обр. 9. Леглото на капака на саркофага, включен в северния зид
на северното помещение
Fig. 9. Traces du couvercle d'un sarcophage dans le mur nord de la pièce nord

Обр. 10. Северно помещение. Детайл на единия ред тухли покрай южния зид
Fig. 10. Pièce nord. Détail d'une rangée de briques le long du mur sud

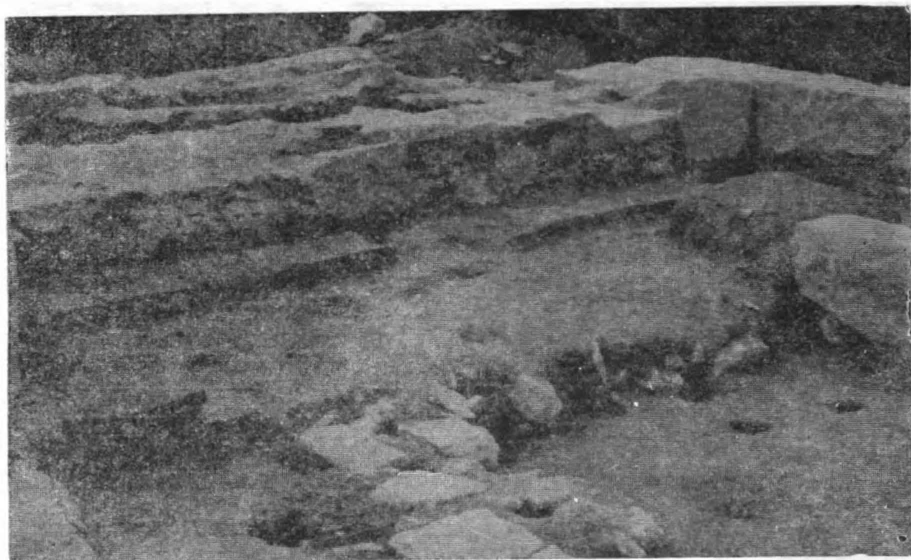
Обр. 11. Северно помещение. Детайл на северната «площадка»
Fig. 11. Pièce nord. Détail du «palier» nord

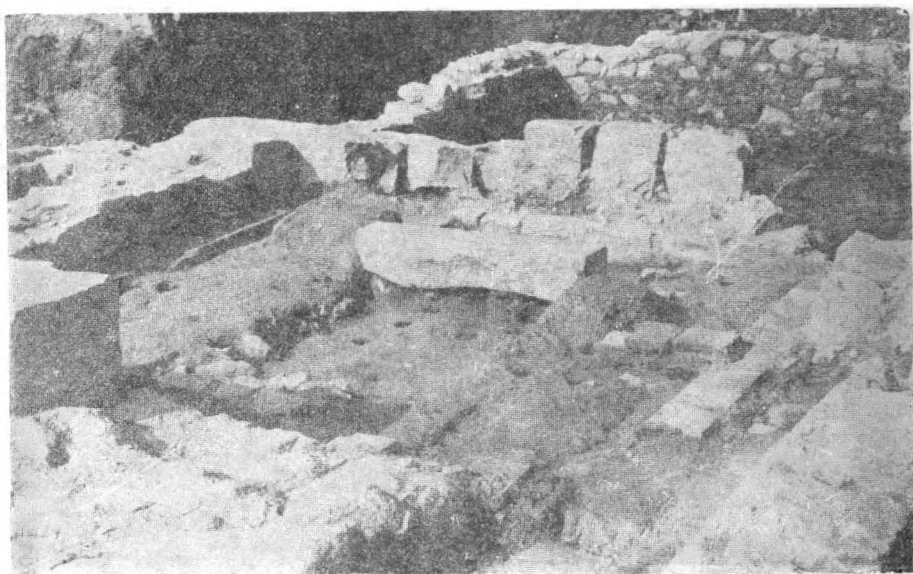
Обр. 12. Северно помещение. Детайл на южната «площадка»
Fig. 12. Pièce nord. Détail du «palier» sud

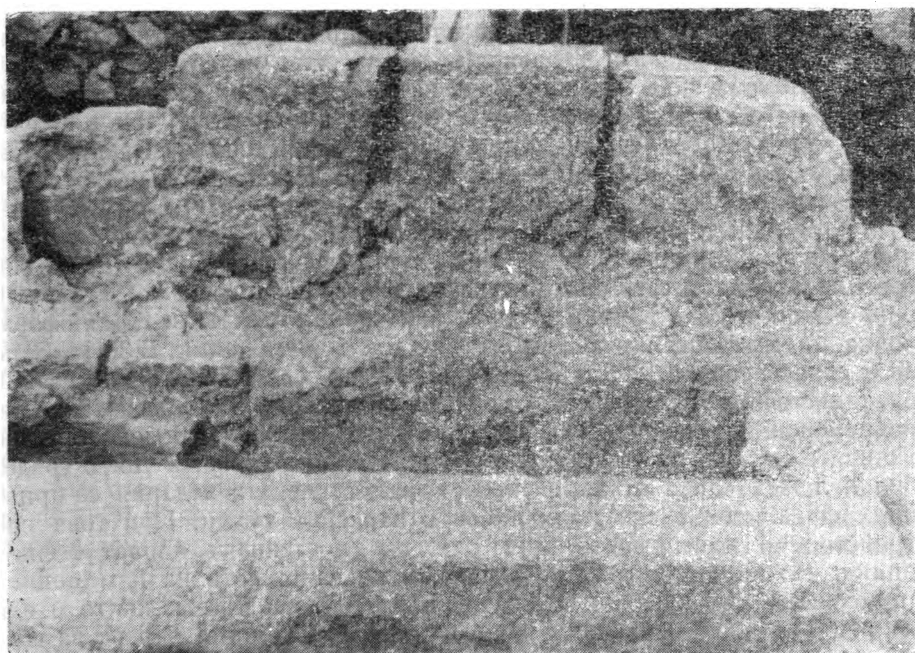
Обр. 13. Детайл на връзката на «площадката» с единия ред тухли
Fig. 13. Détail de la liaison du «palier» avec l'une des rangées de briques

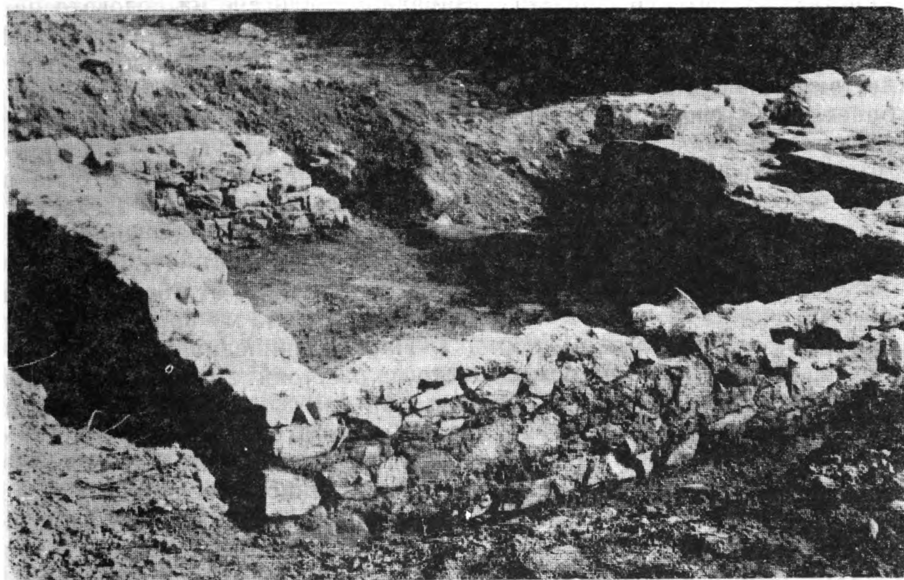
Обр. 14. Детайл на прага по отношение на първия под и тухлената зидария
Fig. 13. Détail du pas par rapport au plancher primitif
et la maçonnerie en briques

Обр. 15. Северно помещение. Общ поглед и ситуация на прага
Fig. 15. Pièce nord. Vue générale et l'emplacement du seuil

Обр. 16. Детайл на изломения запазен зид на северното помещение
Fig. 16. Détail du mur ouest détruit de la pièce nord

Обр. 17. Общ изглед на западното помещение
Fig. 17. Vue générale le la pièce ouest

следи по северната и западната, тъй като техният градеж се намери силно разрушен от вътрешната страна. В разрушения градеж на северната стена се установи, че е бил използван като сполия един капак от каменен саркофаг, и то в самия източен край. Капакът липсва, но той е бил поставен с дългата си страна вертикално. Това негово местоположение, както и формата му, включително и двата акротерия, се очертаха ясно в дебелия слой хоросан (обр. 9).

В помещението се намериха останки от градеж с квадратни тухли с размери 0,34×0,34×0,045 м на хоросан с тухлен прах. От вътрешната страна на южния и северния зид има само по един ред тухли (обр. 10, пл. 1). Към североизточния и югоизточния ъгъл тухлената зидария оформя по една правоъгълна площ с размери: шир. 1,60 м, дълж. 2,30 м. Запазена е една височина 0,25 м (обр. 8, 11, 12, пл. 1). «Площадките» са конструктивно свързани с градежа от единия ред тухли, което посочва техния едновременен градеж (обр. 13). Те лежат на хоросановата подова замазка. До стените се допират плътно. Само при северната стена, в чийто градеж е бил вложен капак от каменен саркофаг, тухлената зидария се приобщава с фуга (към 12 см), запълнена с парченца тухли. При това преустройство на помещението вместо фугирани стени се явяват стени с мазилка. Но новото вътрешно разчленяване на площта на помещението се приобщава към завареното подово ниво. «Площадките», както и единият ред тухли, се изявяват с лице към първоначалната подова замазка (вж. обр. 8). Тази ситуация на тухлената зидария спрямо пода и стенната мазилка бележи един следващ момент на преустройство. С него почти цялата източна половина на помещението по ширината му в посока север—юг се разделя на три еднакви части: двете — заети от «площадките», а средната — свободна площ (срв. пл. 1).

Третият строителен период се изявява с повдигане на подовото ниво. То лежи върху разрушените останки от двата строителни периода. Нивото е направено от дебел слой ронлив хоросан, силно наситен с парченца тухли, включващ и много дребни ломени камъни. Дебелината му варира и горната повърхност на места, най-вече пред източния зид, се намери изронена. Най-добре бе запазена в югоизточната част на помещението и представлява подложката на пода. Изглежда, че върху нея е била положена хоросанова замазка, тъй като не се установиха следи за настилка от тухли или друг материал. В подложката се намери включен с цялата си дебелина един паралелопипеден блок от сиенит (пл. 1). Горното му равнище се издига над нея само 2 см. Спрямо останките от първия и втория строителен период се намира над тях и единствената му връзка е с хомогенната маса на подложката (обр. 14). Паралелопипедният блок е ситуиран в оста изток—запад на помещението на разстояние 1,30 м от западния зид (обр. 15). С това си местоположение и връзка с подовата подложка той бележи един пункт от новото разчленение на площта, свързано с третия строителен период. Най-вероятно е той да маркира един праг, още повече че отговаря на равнището на пода. За съжаление липсват всякакви данни за отвор на вход. Но съвсем очевидно е, че се намира във връзка със западния зид. Последният се оказа изкусно изломен по неговата дебелина, и то на равнището на подложката (обр. 16). При тези данни ние сме склонни да приемем, че тук е имало едно стълбище, което е създавало контакт през западния зид към западното помещение.

Западното помещение има размери 6,15×5,30 м. Северозападният ъгъл се намери разрушен от съвременна яма. Градежът е на същия хоросанов разтвор, но от дребен ломен камък (обр. 17). Дебелината на зидовете е също по-малка — 0,70 м. Запазени са на вис. 1,50—1,60 м. За разлика от северното помещение, чиито зидове са в субструкция от външна страна, а от вътрешна — с лице, свързано с подово ниво, зидовете на западното помещение са само в субструкция както от външната, така и от вътрешната страна. Очевидно неговото подово ниво лежи много по-високо от това на северното помещение от третия строителен период, още повече че останките от всички градежи са запазени на еднаква височина. Този факт е едно ново указание, че връзката на северното помещение със западното се е осъществявала със стълбище, което е извеждало към едно по-високо подово ниво.

Археологическите разкрития и направените констатации относно различните строителни периоди показват, че сградата е имала сутеренни (северното) и надземни (западното) помещения.

По отношение на днешния терен останките от сградата лежат на дълб. 0,70 м. Фундаментът както на масивния градеж, така и на този от дребен ломен камък, прониква в естествения глинест терен на дълб. 2,20 м.

ДАТИРАНЕ

За началния период на градеж на сградата ние нямаме никакви археологически находки. За него може да се съди само от самия градеж: грубата обработка на големите цепени сиенитни блокове, използувания хоросан и най-вече употребата на сполия. Тук прави впечатление, че капакът на каменния саркофаг е използван като строителен материал при оформяне вътрешното лице на стените. Както е известно, саркофазите в некрополите намират широко разпространение през II—III в.[2] Следователно той ни дава един терминус пост квем по отношение построяването на сградата — след III в. Използването на капака като сполия посочва, че градежът на северното помещение, респ. на сградата, се издига след изоставянето на некропола,[3] засвидетелствуван тук със зидан гроб.

Втора опорна точка за датиране ни дава равнището на третия строителен период при северното помещение. В разрушенията на подовата подложка се намериха един фрагмент от паница и два фрагмента от една и съща глинена лампа. Фрагментът от глинената паница принадлежи към устието и характерен за неговото оформление е фестонообразният орнамент.[4] Такива фрагменти от глинени паници са ни известни от Мадара, Шуменско, Кюстендил, Сандански[5], които авторите приемат характерни за римските обекти в периода II—IV в. Двата фрагмента от глинената лампа показват, че са принадлежали на еднофитилна лампа с кръгъл резервоар и дръжка, издигаща се право над резервоара.[6] Тези лампи са широко разпространени през късноримската епоха. В близост с останките на нашата сграда на ул. «Аспарух» е намерена аналогична лампа с монета на Юлиан (361—363).[7]

И на трето място трябва да се вземат под внимание двете монети на Констанций (351—361), които се намериха при разкриване субструкцията на западния зид на западното помещение. Всичко това говори, че сградата не може да бъде по-рано от IV в. За тази начална дата — IV в. —

не се противопоставя и структурата на първоначалния градеж от големи цепени камъни и хоросанов разтвор. Но преустройствата, които се установиха, показват също, че сградата е имала дълъг и непрекъснат живот. За установяване на горната граница от живота на сградата важен момент бележи третият строителен период на северното помещение. Преустройството на последното не е изолирано. То довежда до видоизменяне на целия план, тъй като се появява още едно помещение — западното. Със западното помещение се увеличава обемът на цялата застройка. И този важен строителен момент ние трябва да отнесем след IV в., тъй като монетите на Констанций (срв. по-горе) се намират в субструкцията на западния зид на новото помещение.

Всъщност останките принадлежат на една застройка на града през късноримската и ранновизантийската епоха (IV—V в.).

За характера на сградата важни данни намираме в северното помещение. Преди всичко то е било последователно преустроявано. Но преустройствата засягат само вътрешното оформление. Данните показват, че през първия и третия строителен период площта се изявява като цяло без никакви разпределения. Поставянето на северното помещение в контакт с новоизграденото западно не видоизменя характера му. И при двата строителни периода забележителното е солидният под с подложка, в която е включен и камък. И ако изолацията с дренаж при първоначалния под намира обяснение с влажния терен, на който стъпва, то особено обръща внимание, че и горният под (III строителен период) е със същата солидна подложка.

Вторият строителен период внася известни членения на площта с тухлените «площадки». Но те се приобщават към един заварен под и спрямо него са се издигали на не повече от 0,30 м. За съжаление ние нямаме никакви археологически находки за функционалното предназначение на тази площ, три пъти преустроявана. Но на допускането за едно погребално съоръжение, вкопано в естествения терен, сериозно се противопоставя планът на цялата застройка, засвидетелствувана и с надземно ниво. Също така е немислимо в едно погребално съоръжение да бъде включен капак от саркофаг. Много добре са известни от надгробните надписи[8] санкциите, които се налагат за едно второ използване на погребално съоръжение. Използването на капака като сполия може да бъде само в сграда от граждански характер. За този стопански характер са били необходими солиден под и солидна зидария. И като се вземе под внимание, че обуславящ елемент в оформлението на сградата е солидният под при здрави, солидни стени, най-възможно е предназначението на «площадките», респ. на помещението, да служи за някакво занаятчийство. Липсата на сечива и на някои други предмети намира обяснение с обстоятелството, че останките на градежа са запазени на равнището на подовите нива, а те са на неголяма дълбочина от днешния терен.

Сградата, открита на ул. «Кап. Райчо» и «Кочо Цветаров» в Пловдив, осветлява въпроса за топографското развитие на Филипопол през късната античност. Нашият паметник не е единственият, открит в тази част на града. В близост с гробните находки в периметъра на фабрика «Каменица» и улиците «К. Цветаров» и «М. Дринов» се откриват късноантични градежи и мозайки.[9]

На ул. «Кап. Райчо» и «К. Цветаров» се откри каменен зид с хоросан, силно наситен с парченца тухли.[10]

На ул. «Кап. Райчо» пред сграда № 86 към южния тротоар — тухлен зид на червен хоросанов разтвор.[11]

На ул. «Кап. Райчо» и «Г. Войтех» — монета на Марциан (450—457).

Всички тези находки, както и новооткритата сграда в близост с античния зидан гроб, потвърждават още веднъж наблюдението,[12] че през късната античност некрополът е бил изоставен и градът се е разпрострял върху неговата площ.

Обстоятелството, че от тази част на града липсват находки и градежи, които да се свържат с едно по-ранно застрояване, показва, че тази територия излиза извън чертите на разрасналия се в низината град. Кварталът се появява през късната античност — едва след IV в. Неговата горна граница на съществуване трябва да отнесем към VI в., както сочат находките и монетите.

ОБЯСНИТЕЛНИ БЕЛЕЖКИ

1 Строежът беше своевременно спрян и съгласно Закона за паметниците на културата и музеите се организираха спасителни разкопки, които се проведоха на два етапа: от 28 ноември до 3 декември 1970 г. и от 23 март до 2 април 1971 г. Научното ръководство се осъществи от автора на статията с консултант ст. н. с. Л. Ботушарова. Архитектурното заснемане извърши арх. В. Коларова от НИПК, ателие Пловдив, изчертаването — В. Илиева, фотодокументацията — Хр. Танков.

2 Л. Ботушарова — Данни за топографията на Филипопол през римската епоха според гробните находки, ИАИ, XXV, с. 190.

3 Л. Ботушарова — цит. съч., с. 192 и сл.

4 Фрагментът има размери: дълж. 64, см, вис. 2,6 см, шир. на ръба на устието 2 см, деб. на стената 3 мм. Изработен е от жълтокафява глина, добре пресята и изпечена, покрита от двете страни — отвън и отвътре, с тъмночервена ангоба, на места олющена.

5 Т. Иванов, Д. Серафимова и Д. Николов — Разкопки в Сандански през 1960 г., ИАИ, XXXI, с. 182.

Размери: дълж. 7 см, шир. 6,8 см, на дръжката 1,5 см; глина — жълтокафява, много добре изпечена и пресята, с примеси от много ситни слюдени песъчинки. Отгоре лампичката е покрита с червена обливаща се ангоба.

7 Д. Цончев — Новооткрити старини от Пловдивско, ИАИ, XV, с. 219, обр. 132.

8 G. Mihailov — JGB, III_2, № 995, с. 74.

9 Л. Ботушарова — Данни за. . ., с. 193.

10 Л. Ботушарова — Улици на Филипопол от римската епоха, ГНАМПл, 1960 г., IV, с. 90.

11 Цит. съч., с. 90.

12 Л. Ботушарова — Данни за. . ., с. 193.

UN EDIFICE A DESTINATION ECONOMIQUE DE L'EPOQUE ANTIQUE TARDIVE A PHILIPPOPOLIS

HÉLÉNA KESSIAKOVA

Résumé

L'auteur communique les résultats des fouilles de sauvetage effectuées en 1970, dans les rues «Kapitan Raïtcho» et «Kotcho Tzvétarov» à Plovdiv. Les débris découverts appartiennent à un édifice constitué de trois pièces: l'une — sud, les autres- nord et ouest (tabl. 1, fig. 2). Dans le bâtiment, on détermine trois périodes de construction auxquelles correspondent trois niveaux de plancher.

Les pièces sud et nord sont construites simultanément avec de grandes pierres liaisonnées avec du mortier abondant à poussière de briques (fig. 3, 5). La pièce ouest est construite avec de petites pierres morcelées et le même mortier. Il est caractéristique que le plancher primitif est posé sur un drainage fait dans un terrain naturel argileux (fig. 7). L'auteur constate que l édifice avait des pièces au sous-sol et au-dessus du niveau de la terre: une pièce nord au sous-sol et une autre — ouest, au-dessus du niveau de la terre.

Se basant sur les petites trouvailles et surtout sur les monnaies de Constance II, découvertes dans la substruction du mur ouest de la pièce ouest et l'emploi d'un couvercle de sarcophage en pierre dans la construction de l édifice, on peut dater le bâtiment le plus tôt du IV siècle de l'ère nouvelle.

La répartition intérieure de la surface de la pièce nord au moyen de deux «paliers» en briques et une rangée de briques le long des trois côtés de la pièce (fig. 10, 11, 12, 13) correspond à la destination fonctionnelle du bâtiment, à son caractère économique-artisanal.

Le monument récemment découvert éclaircit la question du dévelop pement topcgraphique de Philippopolis pendant l'époque antique tardive